

ІНТРОДУКЦІЯ

У другому листі до Ольги Кобилянської Леся Українка порядком рекомендації береться урівнювати свої і адресатки стартові позиції. Оскільки йшлося про літературу, головний для обох модус існування, то й розмову ведено в поважнім тоні. На журливий докір, що досвідченіша колега своєчасно не *«подала братньої руки помочи»*, надійшла відповідь, яку можна витлумачити розрадою, захопленням і навіть виправданням. Та передусім тут варто бачити реальну оцінку подій. Бо справді, те, що сталося — на краще і *«Ви тепер маєте ту гордість, яку не кожний має, Ви сами створили собі свою долю і нікому не завдячуєте її. Крім того, вірте мені, чуєш поміч, властиве, не поміч: мені легко було вийти на літературний шлях, бо я з літератської родини похожу, але від того не менше кололи мене поетичні терни, а власне, невіра в свій талант, трудне шукання правого шляху і тисячі інших, про які не буду Вам говорити, бо Ви їх, певне, знаєте. Що значить признання цілого світа, коли автор сам не вірить в свою силу?»*²

Зачеплені в листі теми по лінії екзистенційно-біографічній опираються на два рівнозначимі наріжники. Першим із них постає родина в усій потузі своїх скерувань, потенцій і меж. А другим показується доля як реальна й ірреальна сила, що буває упокореноведеною обранцем, хоч зазвичай веде його сама.

² Українка Леся. Лист О. Кобилянській від 20.V.1899. Леся Українка. ПАЗТ. Т. XII. Листи (1897–1901). С. 211.

Перший лист майбутній подрузі Леся Українка переслала через Михайла Павлика, кладучи тим початок знайомості. Посередництво товариша знадобилось для делікатности, аби не справити своїм захопленням враження лицемірки. Тонкість поводження й етикетки мало нині поширена, ба навіть зрозуміла. Можливо, цим або й ще дечим пояснюється і раніше втрачена обома нагода. Усе той же всюдисущий Павлик через «Льорелій» (майбутню «Царівну») нав'язував дівчатам знайомство ще 1891 року. Та щось не пішли тоді листи одна одній, чи не дійшли. Знадобилось аж вісім літ і нова книга Кобилянської «Покора», аби Леся Українка знов зацікавилась таємничою буковинкою. Зацікавилась, захопилась і вже не відпустила.

Непевна східна мудрість, за якою власний рід жінка числить від своїх дітей, а чоловік — від своїх батьків, зазнає у добу порубіжжя коли не спростування, то переоцінки чи бодай корекції. Пропозиція і позиція, звично трактована несуттєвою, а тому слабкою альтернативою усталеному плинові речей, таки була не відхиленням чи капризом, а необхідним доповненням природної суті буття. Винувилось, що ушляхетнити свій рід з не меншим успіхом під силу й жіноцтву. І поряд з традиційними чинниками заохочення, такими як «обов'язок», «відповідальність», «гідність», «змагання», стає, а то й вивищується потреба органічної, Сковорода сказав би — «сродної», реалізації.

Звідси й інтерес до генеалогії як актуального досвіду в суголосних власному життєвому виборі паростях родинного древа. Чи йшлося тут до потвердження давности й шляхетности походження? Запевне, що не було це самоціллю; згадати хоч і подив Кобилянської на звинувачення від С. Єфремова в «аристократизмі». А коли йшлося, то не тією мірою, як до цього змагав дехто з чоловіків — М. Коцюбинський чи О. Кандиба (Олесь), наприклад. Хоча більшість спокійно, а то й уповні акцентовано виявляли належність до селянського світу (В. Стефаник, В. Винниченко), або різночинницьки-міщанського середовища (А. Кримський, П. Карманський). Таки справді, за Лесею Українкою повторюючи, «*батьківське надбання не абищо*». І навіть попри щирий демократизм стосунків і поведінки, жінки усвідомлювали кому по крові, а отже, яким традиціям спадкують.

Важило тут і чужинецьке коріння власного роду рівно ж як органічність його вростання в український ґрунт. Балкано-грецьке походження Косачів-Драгоманових, що тяглося углиб віків, для їхніх нащадків межі XIX–XX ст. було не так предметом станових гордощів, як стриманої, іноді й з усміхом поваги. Діти знали сімейну історію, з якої, проте, ніколи не робили культу. Леся Українка могла і жартома, і всерйоз виводити свої лінгвістичні й літературні здібності од грецьких драгоманів-перекладачів. А небіж по молодшому братові Юрій ще й вказував на спорідненість Косачів з поетами-псевдокласицистами О. Лобисевичем та Г. Псьол. Також і Кобилянській залежало, аби за слушної нагоди згадати покровенство

по лінії матері з німецьким драматургом-романтиком З. Вернером. Але обом, що зрозуміло, ближчим виявились покоління дідів-батьків. І тут акцент робився на соціополітичних, а не лише культурних сферах діяльності; як-от генеалогічний вектор, ведений од «*декабристів, соціалістів-емігрантів і радикалів-засланців*».³

Тому й закономірними є спроби самопредставлення — доривчі в першому, й жанрово акцентовані в другому випадках — «через», точніше, «від» попередників. Була в цьому не так жіноча беззахисність, іноді трактована безпорадністю, як суто людська прив'язаність, закорінення у чомусь тривкому, справжньому. Особливо вагомим це постає щодо Лесі Українки. І то зважаючи на її початкову публічну презентацію (як ще однієї, наймолодшої з відомої родини), і з огляду на послідовну нехоть до «біографічного афішування». Одне напрям пов'язане з іншим, як то було з Людмилою Старицькою, представницею не менш древнього походження і знаного в літературі роду. В обороні перед Осипом Маковеем права конфіденційности вжито аргументів суперечливих, навіть пливких. І то не лише для адресата: «*Я не згідна з тим, щоб для зрозуміння чийх-небудь віршів треба знати життєпис автора. Невже справді ми, поети, <...> мусимо жити завжди "на розпутьті великому" і віддавати людям на осуд, — скажу навіть на поталу, — не тільки свої думки й роботу, а навіть все життя. Не знаю, як для кого, а для мене та хвилинка, коли б я побачила свою докладну біографію в друку, була б найприкрішою хвилиною мого життя, дарма, що в моїй біографії не знайшлось би нічого ні особливо цікавого для людей, ні надто ганебного для мене самої*».⁴

Згадана ж суперечність торкається іншого відчуття авторки, певної, що вона якнайповніше відкривається творчістю, а відтак не потребує употужнення приватним. А коли так, то публічність ні літератору, ні його творінню особливо допомогти не годна, радше зашкодити. У зворотному була переконана Кобилянська, зокрема скеровуючи свого чеського прихильника Франтішка Ржегоржа до Осипа Маковея, бо він, запевняла, знає її найліпше. Аргументовано ж

³ Українка Леся. Лист М. Павлику від 10.IV.1903. Леся Українка. ПАЗТ: Т. XIII: Листи (1902–1906). С. 260.

⁴ Українка Леся. Лист О. Маковею від 28.V.(09.VI.)1893. Леся Українка. ПАЗТ: Т. XI: Листи (1876–1896). С. 211.

цю позицію просто й переконливо: «Мені здається, що до оцінки творів якого-небудь писателя є дуже важна річ подавати і характеристики епізоди з життя авторів, а головне і обставин, в яких жив». ⁵ Інша річ, що «Самому авторові публіці про себе оповісти — се доволі тяжко. Передусім питає він, що їй сказати, що би їй цікаве було, і чого би вона хотіла знати». ⁶ Останній з цитованих уступів — звернення до болгарських читачів, теж написане на замовлення іноземця Петка Тодорова.

У виробленні двох означених позицій важать і особливості вдачі, й середовище зростання-виховання, і публічна традиція, ба навіть мода. А все ж визначальними є культурні умови, задані епохою «fin de siècle», і саме жіноцтвом прийняті та сприйняті якнайповніше. Про що б не писав письменник-модерніст — так чи так він пише про себе. Тому й здається позиція Кобилянської більш послідовною. Адже її власноручні життєписи, купно з такими оповіданнями, як «Доля» чи «Думи старика», постають не тільки узвичаєного жанру *curriculum vitae*, а й значущими суттю й формою творами-свідченнями. Що могло б вийти з-під пера Лесі Українки? Допевно речі не менш знакові. Недарма Микола Євшан випрохував у неї автобіографію, пізніше запевняючи, що таки дістав згоду. До нині це не підтверджено; тут сумнівалася й Ольга Косач-Кривинюк. А з огляду на послідовність, з якою авторка уникала «печатної прилюдности», навіть уже в 1910х рр., свою позицію вона не змінила. Лишила цю справу біографам.

Ще одним логічно-жіночим аргументом, чинним і для подруги, виступало ствердження цілковитої непримітності, себто подієвої незначущості власного існування: замкнутість, одірваність, монотон. У цьому — яка послідовність! — на думку критики, полягали й вади їхніх «жіночих писань». «Я про себе не маю що багато сказати, — відкриває Кобилянська дебютну біографічну річ, перед тим накресливши стандартний план такого жанру текстів. — Звичайно зачинають тим, що автор родився, хто були його родичі, які студії побирав він, під

⁵ Кобилянська О. Лист Ф. Ржегоржу від 17.I.1898. О. Кобилянська. Тв.: У 5 т. / Упор. Ф. Погребенник. Київ: Держлітвидав, 1963. Т. V: За ситуаціями. Повість. Статті та спогади. Автобіографії. Листи. С. 317.

⁶ Кобилянська О. Автобіографія [1903 р.]. Там-таки. С. 213.

якими обставинами почав писати, котрі писателі і керунки впливали на нього; а потім — якому напрямові прилучився він і що хоче своїми творами нового сказати». ⁷ Загально можна погодитись, що авторка дотримується заявленої структури. З таким, хіба, уточненням, що спроби 1902–1903 рр. акцент кладуть на внутрішніх чинниках буття. Тоді як два десятиліття по тому ваги набирає і фактографічний матеріал, судний також до паспортних характеристик.

Праця 1921 р., написана на прохання С. Смаль-Стоцького, як і останній такого плану виступ, оприлюднений шістьма роками пізніше, відкриваються екскурсами в сімейну історію Кобилянських-Вернерів. Історію, для читачів доби міжвоєнної давню й екзотичну, а для самої авторки — справжню, реально значущу. Чи були то спроби осмислити своє буття, оцінити й переоцінити все, що сталося, і збагнути, чому сталося саме так? А отже, пережити все заново? Окрім усього, мабуть, так. Бо ж поставлене ще в юності питання, що насправді визначає шлях людини — «доля чи воля?» — усе не мало однозначного розв'язку.

Однак чи варто те, що озвучує дев'ятнадцятирічна письменниця вустами своєї Ядвіги Клейн — «О Боже, чи ти мені призначив долю, чи люди дали мені її, чи моя власна голова і серце?» ⁸ — вважати варіантами буттєвих дилем? Або лишень цим? І, зрештою, хіба знайдена автотиповою героїнею відповідь могла пояснити головне, а тим паче заспокоїти? «Нема ніякої долі! Доля людини — це її воля, тільки те, що в чоловіка зветься волею, у нас (жінок. — Р. С.) долею називають». ⁹ Як було перечитувати ці слова майже з півстолітньої відстані без того, щоб не вийти на їхню, означену вже й тоді, у повісті, найсокровеннішу суть: чи заслугове людина на те, що має? І вже з цього спробувати збагнути, що ж сформувало, популярне в тім часі слівце, «викувало» саме таку волю, яка обрала, прийняла й вижила саме таку долю.

Кладучи в основи концепти «вибору», «прийняття» і «відповідальности», варто бути свідомим, і це не зайве ще раз підкреслити,

⁷ Там-таки.

⁸ Кобилянська О. Доля чи воля / Пер. з нім. Е. Панчук. О. Кобилянська. Збір. тв.: У 10 т. / Редкол. В. Антофійчук та ін. Чернівці: Букрек, 2013–2023. Т. III: Німецькомовні повісті. С. 605.

⁹ Там-таки. С. 666.

вольового початку в конституції такого типу особистості. Направду, кожне таке життя — це боротьба й зусилля бути собою. Якої природи і як рано запалюються у людині ті сили, що ними горить вона впродовж земного часу, можна зрозуміти, хіба удавшись до аналізу того, що психоаналітик і філософ Карл Ясперс називав «за-собами формування самого себе». Безцінним матеріалом тут є пра дитинства — основа концептуалізації людського характеру, або ж долі, коли говорити загальніше.

Щоденники, автожиттєписи, епістолярій, художні тексти, а ще свідчення сучасників дають урядний матеріал для студій над періодом формування творчої одиниці. Чимало в цьому напрямі вже зроблено.¹⁰ А все ж глибшого аналізу вимагають ті важковловні структури, що найщільніше пов'язані з динамікою людського Я. Допомогти цій роботі, хоча й ускладнивши її, можуть взаємопроекції досвіду Іншої. Досвіду близького й водночас відмінного суттю, але взятого по-важно в усій глибині та своєрідності. А ще в намаганнях вловити плинність особистості й особистість у її плинності слід, за порадою Ясперса, зважати на чинність трансцендентальних форм, які, власне, й уможливають специфіку зв'язків індивід — світ. З'ясувавши цю специфіку, «ми, за тенденцією, виходимо за межі будь-яких зв'язків між суб'єктом і об'єктом та спрямовуємо свій погляд на те, що називають зусиллями, засадами, ідеями, духом. Усе це, як таке, є не-пізнаваним, бо воно — нескінченне і вичерпно зафіксувати його у поняттях не можна, однак оцю взаємозалежність об'єктивних структур у роздвоєнні суб'єкта і об'єкта можна усвідомлювати й типологічно описувати лише настільки, наскільки вона є виразом і виявом отих зусиль».¹¹ Чи можна духовно-буттєву — головну — реалізацію особистості відстежити бодай у періодах, коли не в потоці, й покаже шлях. А ще появлена ним синергія зусиль автора й читача.

¹⁰ Особливою глибиною вирізняються праці жінок-дослідниць. Див.: Гундорова Т. *Femina melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ: Критика, 2002. 272 с. Левченко Г. Зачарована казка життя Ольги Кобилянської. Київ: Книга, 2008. 224 с. У різні способи та з різною мірою успіху такі спроби робилися і в науці про Лесю Українку. Див.: Зборовська Н. *Моя Леся Українка*. Есей. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с., Забужко О. *Notre Dame d'Ukraine*: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 604 с.

¹¹ Ясперс К. *Психологія світоглядів* / Пер. з нім. О. Кислюк, Р. Осадчук. Київ: Юніверс, 2009. С. 37.

РОДИННИЙ КОД. ДОСВІД ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ

Якщо проектувати сімейне улаштування через біблійну сюжеттику й архетипоніку, як то намагалась стосовно власної родини Кобилянська, доведеться вийти на два по-різному важливі верховні начала. У старозавітній мітології батькові відповідав би Яхве — немолитий, свавільний і нещадний, а матері — мудрий, всеблагий і добрий Саваоф. У Лесі Українки, як відомо, було навпаки. У поширенні на динаміку сильної особистості, зокрема в розвитку від народження до зрілості, умовність такого підходу щораз більше даватиметься взнаки. Одначе умовність таки не абсолютна, навіть попри варіативність визначених ролей у їхніх стосунках і впливах на свої творіння.

Показовою постає глорифікація родини в оповіданні Кобилянської 1903 р. «Думи старика». Глорифікація, але не сакралізація на взір Шевченкової. Написаний у хронологічно-змістовому околі автобіографічної «Долі», твір не в усьому відповідає вказаному жанрові; хоч і не є стилізацією, хіба ідеалізацією. «*Ми ще "біблійні" були, і первісні, — згадує себе і дружину герої. — Корились святым, лякалися гніву Божого, вірили в чудеса, в судьбу, — душі наші були дитинні, іноді наївні до смішності. Ми знали лиш письма святі... а ви вже більше пізнали. Дітоньки!*» І далі скромне, але з гідністю, визначення свого місця: «*Між вами всіма я був собі, як цар. Строгий, але, здається, й добрий. Мав ухо й очі для всіх, і для кожного зокрема. Мав руку, що нагороджувала, і мав руку, що карала. А головою працював день і ніч. І все лиш будучину бачив*».¹² Природний світик Косачат, зокрема маленької Єви / Лариси, у схожих патріархально-пастельних

¹² Кобилянська О. *Думи старика*. О. Кобилянська. Збір. тв.: У 10 т. Т. I: Новели. Оповідання. Пос-зії в прозі. (1885 — поч. 1900-х рр.). С. 408; 409.